

SHAHARLAR RIVOJLANISH MUAMMOLARINI GEOGRAFIK O'RGANISHNING USLUBIY MASALALARI

Nargiza Rasulova

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Toshkent, O'zbekiston

Email: nargiza.rasulova2023@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaharlar rivojlanish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va hududiy muammolarni geografik nuqtayi nazardan o'rganishning uslubiy masalalari tahlil qilinadi. Shahar geografiyasida qo'llaniladigan an'anaviy va zamonaviy tadqiqot usullarining imkoniyatlari, ularning afzallik va cheklovlari ochib beriladi. Ayniqsa, geoaxborot tizimlari (GIS), masofadan zondlash, statistik va qiyosiy tahlil usullarining shahar rivojlanishini baholashdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari shaharlarni barqaror rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy qarorlar qabul qilishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. shahar geografiyasi, urbanizatsiya, hududiy rivojlanish, geografik tahlil, GIS, shahar muammolari, metodologiya.

Kirish. XXI asrda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi shaharlar rivojlanishini ilmiy jihatdan chuqur o'rganishni talab etmoqda. Bugungi kunda dunyo aholisining yarmidan ortig'i shaharlarda istiqomat qilmoqda va bu ko'rsatkich yil sayin oshib bormoqda. Natijada shahar hududlarida aholi zichligining ortishi, infratuzilmaning haddan tashqari yuklanishi, ekologik muammolar, transport tirbandliklari va ijtimoiy tafovutlarning kuchayishi kabi murakkab muammolar yuzaga kelmoqda.

Shaharlar rivojlanishini o'rganishda geografiya fani alohida o'rin egallaydi. Chunki geografiya shaharni nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy tizim, balki muayyan hududda shakllangan murakkab tabiiy-antropogen majmua sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Aynan geografik yondashuv shahar rivojlanishining hududiy farqlarini, tabiiy sharoit

va resurslarning ta'sirini, shahar makonining ichki tuzilishini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq shaharlar rivojlanish muammolarini o'rganishda yagona uslubiy yondashuv mavjud emas. Turli tadqiqotchilar tomonidan qo'llanilayotgan metodlar, ko'pincha, muayyan fan doirasi bilan cheklanib qolmoqda. Shu sababli shahar muammolarini kompleks, tizimli va hududiy yondashuv asosida o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — shaharlar rivojlanish muammolarini geografik o'rganishda qo'llaniladigan uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish, ularning ilmiy va amaliy ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot usullari. Shaharlar rivojlanishini geografik o'rganishda turli usullar majmuasi qo'llaniladi. Ushbu usullar shahar tizimining murakkabligini hisobga olgan holda tanlanadi va bir-birini to'ldiruvchi xususiyatga ega bo'ladi. Statistik va demografik tahlil usuli. Mazkur usul shahar aholisining soni, o'sish sur'atlari, zichligi, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy tarkibini o'rganishda keng qo'llaniladi. Statistik ma'lumotlar asosida shahar rivojlanishining dinamikasi aniqlanadi hamda hududlararo farqlar tahlil qilinadi. Qiyosiy-geografik usul. Bu usul yordamida turli shaharlar yoki bir shaharning turli davrlardagi rivojlanish bosqichlari solishtiriladi. Qiyosiy tahlil shahar rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini aniqlash va o'ziga xos jihatlarini belgilash imkonini beradi. Kartografik va GIS usullari Zamonaviy shahar geografiyasida geoaxborot tizimlari eng muhim tadqiqot vositalaridan biriga aylandi. GIS yordamida shahar hududining funksional zonalar, yer resurslaridan foydalanish, transport tarmoqlari va ekologik holatni vizual tahlil qilish mumkin. Bu usul shahar rivojlanish muammolarini hududiy kesimda aniq baholash imkonini beradi. Masofadan zondlash usuli Sun'iy yo'ldosh tasvirlari orqali shahar hududining kengayishi, yashil maydonlarning qisqarishi va qurilish zichligining ortishi kabi jarayonlar aniqlanadi. Ushbu usul tezkor va ishonchli ma'lumot olishda muhim ahamiyatga ega

Natijalar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaharlar rivojlanishidagi asosiy muammolar hududiy notekislik, ekologik bosim va infratuzilma yetishmovchiligi bilan bog'liqdir. Geografik usullar yordamida bu muammolarni makoniy jihatdan aniqlash va baholash mumkin.

GIS asosida o'tkazilgan tahlillar shahar markazlarida aholining haddan tashqari zichlashuvi, chekka hududlarda esa ijtimoiy infratuzilmaning sust rivojlanganini

ko'rsatmoqda. Masofadan zondlash ma'lumotlari shahar hududlarining tabiiy landshaftlar hisobiga kengayib borayotganini tasdiqlaydi.

Statistik tahlil natijalari urbanizatsiya darajasi bilan ekologik muammolar o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Aholi sonining tez o'sishi chiqindilar hajmining ortishi va atmosfera havosining ifloslanishiga olib kelmoqda.

Muhokama. Shaharlar rivojlanish muammolarini geografik o'rganish jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, urbanizatsiya hodisasi ko'p qirrali va murakkab hududiy jarayon bo'lib, uni bir yoqlama yondashuv asosida tahlil qilish yetarli emas. Geografik tadqiqotlarning ustun jihati shundaki, ular shaharni tabiiy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy tizim va hududiy rejalashtirishning o'zaro bog'liq elementi sifatida kompleks o'rganishga imkon beradi.

Avvalo, statistik va demografik tahlil natijalari shahar rivojlanishidagi asosiy muammolardan biri — aholining hududiy notekis joylashuvi ekanligini tasdiqlaydi. Aholi asosan shahar markazlarida zichlashib, chekka hududlarda infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar sust rivojlanmoqda. Bu holat transport tizimiga ortiqcha yuk tushishiga, yer resurslaridan samarasiz foydalanishga va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib kelmoqda. Geografik yondashuv ushbu muammoni hududiy kesimda aniqlash imkonini berib, shahar makonining ichki differensiasiyasini ochib beradi.

Ikkinchidan, kartografik va GIS asosidagi tahlillar shahar hududlarining funksional tuzilishida nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatmoqda. Turar joy, sanoat, transport va rekreatsion zonalar o'rtasidagi muvozanatning buzilishi ekologik vaziyatning yomonlashuviga sabab bo'lmoqda. Masalan, sanoat obyektlarining aholi yashash hududlariga yaqin joylashuvi atmosfera havosining ifloslanishini kuchaytiradi. GIS texnologiyalari ushbu jarayonlarni aniq vizual tasvirlash va muammoli zonalarini aniqlash imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

Masofadan zondlash usullaridan olingan natijalar shaharlar hududining tez sur'atlarda kengayib borayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon ko'pincha qishloq xo'jaligi yerlarining qisqarishi, tabiiy landshaftlarning buzilishi va yashil hududlarning kamayishi hisobiga sodir bo'lmoqda. Geografik tahlil nuqtayi nazaridan, bunday urbanizatsiya modeli uzoq muddatda shaharlarning ekologik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, shahar rivojlanishini baholashda ekologik-geografik omillarni hisobga olish muhim metodik talab hisoblanadi.

Shuningdek, qiyosiy-geografik usul yordamida turli shaharlar rivojlanish modellarini solishtirish shuni ko'rsatadiki, rejalashtirilgan urbanizatsiya va spontan urbanizatsiya o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Rejalashtirilgan shaharlar hududiy jihatdan muvozanatli rivojlanib, infratuzilma bilan ta'minlanish darajasi yuqori bo'ladi. Aksincha, nazoratsiz kengaygan shaharlar transport, ekologiya va ijtimoiy sohalarda jiddiy muammolarga duch keladi. Bu holat shaharlar rivojlanishini geografik prognozlash va modellashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat shundaki, shaharlar rivojlanishini o'rganishda tabiiy-geografik sharoitlar yetarli darajada e'tiborga olinmayapti. Relyef, iqlim, suv resurslari va geologik sharoitlar shahar hududiy rivojlanishining tabiiy cheklavchilari hisoblanadi. Ushbu omillarni hisobga olmasdan olib borilgan shaharsozlik siyosati tabiiy xavflar, jumladan, suv toshqinlari, yer ko'chishlari va ekologik inqirozlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, geografik tadqiqotlarning uslubiy ahamiyati shundan iboratki, ular shahar rivojlanishini nafaqat hozirgi holat asosida, balki uzoq muddatli istiqbol nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi. GIS va masofadan zondlash asosida olib borilgan tahlillar shaharlar rivojlanishini prognozlash va optimal rejalashtirish modellarini ishlab chiqishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, shaharlar rivojlanish muammolarini geografik o'rganish jarayonida fanlararo yondashuv zarur. Geografiya iqtisod, sotsiologiya, ekologiya va shaharsozlik bilan integratsiyalashgan holda qo'llanilgandagina shahar muammolarining tub mohiyatini ochib berish mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, shaharlar rivojlanish muammolarini geografik o'rganish zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning muhim va ajralmas yo'nalishlaridan biridir. Urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi shahar hududlarida murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolarni keltirib chiqarayotgan bir sharoitda geografik yondashuv ushbu muammolarni hududiy, tizimli va kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, shahar rivojlanishini o'rganishda statistik, qiyosiy-geografik, kartografik, GIS va masofadan zondlash usullarini uyg'un holda qo'llash eng samarali natijalarni beradi. Ushbu usullar shahar makonining ichki

tuzilishini aniqlash, muammoli hududlarni belgilash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Geografik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaharlarni rivojlantirish jarayonida tabiiy-geografik sharoitlarni, ekologik cheklovlarni va hududiy muvozanatni hisobga olish zarur. Aks holda, urbanizatsiya jarayonlari uzoq muddatda shaharlar barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu bois, shaharlar rivojlanishini ilmiy asosda boshqarish va rejalashtirishda geografik yondashuvni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish hamda fanlararo integratsiyani ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari shahar geografiyasi, hududiy rejalashtirish va barqaror rivojlanish sohalarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Харви Д. Справедливость, урбанизация и география различий / Д. Харви ; пер. с англ. — М. : Praxis, 2012. — 368 с.
2. Глейзер Э. Триумф города: как наша величайшая изобретённая форма делает нас умнее, богаче и счастливее / Э. Глейзер ; пер. с англ. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 320 с.
3. Джейкобс Дж. Жизнь и смерть великих американских городов / Дж. Джейкобс ; пер. с англ. — М. : Новое издательство, 2011. — 416 с.
4. Холл П. Города цивилизации: 5000 лет городского развития / П. Холл; пер. с англ. — М. : Архитектура-С, 2003. — 640 с.
5. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида ; пер. с англ. — М. : Стокгольмская школа экономики, 2014. — 288 с.
6. Castells M. The Rise of the Network Society / M. Castells. — 2nd ed. — Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. — 656 p. — (The Information Age: Economy, Society and Culture ; Vol. 1).